

CRKVA I NJENA ŠTAMPA

Bez obzira o kojoj religiji ili crkvi da je reč, širenje i održavanje vere podrazumeva postojanje institucionalizovanih oblika međusobnog komuniciranja vernika kao i komuniciranje između vernika i verske organizacije. U dugim periodima razvoja civilizacije ova komunikacija ima koliko politički, ideološki, nacionalni i kulturni, toliko i religijski smisao. Tokom celog srednjovekovnog perioda razvoja evropske civilizacije crkva kontroliše društvenu komunikaciju — bilo tako što ima monopol nad sredstvima komunikacije, ili što određuje norme prihvatljivosti ili neprihvatljivosti ideja i informacija i to ne samo onih iz oblasti vere, već i iz sfera ideologije, politike, morala, umetnosti i nauke. Prvo masovno komunikacijsko sredstvo — tipografska štampa — rođeno na razmeđu srednjeg i novog veka, prvi put je iskorišćeno da bi se odštamala Biblija. Propaganda — taj *par excellence* komunikacijski fenomen — dužuje svoj naziv jednom komitetu kardinala, osnovanom 1622. godine pri Vatikanu. Prva kvantifikovana empirijska analiza sadržaja komunikacije s kraja XVII veka,¹⁾ i prva komparativna analiza sadržaja iz XVIII veka²⁾ (Krippendorff, 1980; Dovring, 1954—1955) izvedene su u okviru teoloških studija.

Odvajanje crkve od države i sekularizacija savremenih društava oduzeli su verskim organizacijama monopol nad društvenim komuniciranjem. U savremenim državama, osim iznimno, crkva nije autoritet koji arbitrira u sferi poli-

¹⁾ Analiza sadržaja nekoliko listova izvedena s ciljem da se dokaže da su oni izvori neprihvatljivih ideja za veru i crkvu.

²⁾ Predmet analize bila je zbirka „Sionske pesme“ (nepoznatog autora), objavljena u Švedskoj; pošto je prošla državnu cenzuru, crkva je optužuje za podiranje crkve i širenje jerećkih ideja. Angažovana je grupa učenjaka da prebroji religiozne simbole u 90 himni zbirke, te da nalaz uporedi s brojem istih simbola i kontekstom pojavljivanja u sličnim zbirkama — kako zvanično prihvaćenih, iako i zabranjenih — pesama religioznog sadržaja.

tike, ideologije, kulture i nauke. Naravno, ne treba smetnuti s uma da i u savremenim društvima postoje političke partije, sindikati i obrazovne ustanove formirane na verskoj osnovi, a takođe ni da su neke verske organizacije značajan činilac u političkoj i društvenoj sferi. Međutim, u većini država crkva je samo jedan od činilaca, u svakom slučaju s umerenim ili malim uticajem na sistem masovnog komuniciranja.

Položaj crkve u medijskim sistemima pojedinih država zavisi od odnosa crkve i vlasti, to jest od položaja crkve u političkom sistemu datog društva. Kao gotovo opšte pravilo može se zapaziti da je štampa verskih organizacija razvijenije i rasprostranjenije sredstvo od radija i televizije, čemu svakako doprinosi i to što su dva potonja medija znatno češće nego prvi pod direktnom ili indirektnom državnom kontrolom. Varijeteći odnosa crkava i država ispoljavaju se i kao varijeteći razvijenosti i rasprostranjenosti verske štampe i elektronskih medija.³⁾ Dok u nekim zemljama (SAD, Francuska, SR Nemačka, Španija, Italija, Holandija, Indija, Brazil) izlaze hiljade ili stotine nedeljnih ili periodičnih, i desetine dnevnih verskih listova u impresivnim tiražima, u socijalističkim zemljama (kao rezultat državne politike u ovoj oblasti) broj verskih listova je mali, a cirkulacija veoma skromna (nekoliko desetina hiljada primeraka po broju). Nasuprot otvorenosti elektronskih medija prema verskim organizacijama i religioznoj tematici u razvijenim građanskim društvima i u nekim od zemalja u razvoju (u Holandiji je, na primer, nacionalna radio-difuzna organizacija formirana na konfesionalnoj osnovi; u Portugaliji, pored državnih, postoje još samo crkvene radio-stanice; u SAD, Kanadi i Španiji crkve raspolažu vlastitim — lokalnim — radio i televizijskim centrima; u Egiptu, Sudanu, Iranu, Irskoj, Španiji, SAD, Velikoj Britaniji i SR Nemačkoj značajan postotak radio i televizijskih programa namenjen je vernicima ili posvećen religiji), u socijalističkim zemljama (uključujući i Jugoslaviju) verske organizacije i religiozna tematika su tek simbolično, indirektno i kontrolisano prisutne u programima radija i televizije.

Verska štampa u Jugoslaviji

U Jugoslaviji osnivači radio i televizijskih stanica mogu biti samo društvenopolitičke zajednice i organizacije, što znači da crkva nema pravo na vlastite elektronske medije. Kao što

³⁾ Opširnije o razvijenosti medija verskih organizacija videti u: Unesco, 1975, Radojković, 1982. i Bačević, 1985.

je pomenuto, radio i televizija su gotovo potpuno zatvoreni prema crkvi i religiji. Njihovo prisustvo u medijskom sistemu društva sastoji se od izveštavanja o kontaktima predstavnika crkve sa predstavnicima društvenopolitičkih zajednica i organizacija (obavezno na najvišem nivou), protokolarnih vesti o najvažnijim zbivanjima u verskim organizacijama, i od pojavljivanja teologa u veoma retkim emisijama posvećenim religiji i crkvi. Napominjemo da medijska publika pokazuje veliko interesovanje za ovu tematiku — kako religiozna, tako i nereligiozna.

Sve verske organizacije i zajednice u Jugoslaviji imaju pravo da — radi komuniciranja sa vernicima i međusobnog komuniciranja vernika — koriste vlastitu štampu. Od četrdesetak verskih organizacija i zajednica, koje postoje u zemlji, ovo pravo sistematski koristi oko polovine. U Jugoslaviji izlaze 174 nedeljna ili periodična lista, časopisa ili biltena verskih organizacija, u ukupnom godišnjem tiražu nešto većem od 16 miliona primeraka. Od ukupnog broja naslova, Katolička crkva izdaje 102, Srpska pravoslavna crkva — 16, zajednica Jehovinih svedoka — devet, Islamska verska zajednica — šest, a sve ostale verske organizacije izdaju ukupno 41 naslov. U ukupnom godišnjem tiražu katolička štampa čini 80%, pravoslavna — 7%, islamska — 5%, štampa Jehovinih svedoka — 4%, a štampa svih ostalih verskih organizacija učestvuje sa 3%. Mada neki od katoličkih listova dostižu (za jugoslovenske standarde) veliki tiraž (i preko 100.000 primeraka po broju), napominjemo da je ukupan godišnji tiraž celokupne verske štampe tek nešto iznad tiraža pojedinačno uzetog popularnog nedeljnika u našoj zemlji⁴⁾.

Iako verska štampa u našoj sredini ima relativno dugu tradiciju (neki od listova koji izlaze i danas pokrenuti su pre Prvog ili Drugog svetskog rata), razvoj verske štampe može se ipak vezati za period između polovine šezdesetih i polovine sedamdesetih godina: u to vreme pokrenuto je oko polovine svih verskih listova i časopisa. Stabilizovanje odnosa između crkve i države, tolerantniji odnos prema veri i vernicima, usporavanje sekularizacije i oživljavanje religioznosti u nekim delovima zemlje, pojava novih verskih organizacija, ekonomska, nacionalna i politička kriza, delovanje spoljnih činilaca — sve je to doprinos da se pomenuti

⁴⁾ Stanje je prikazano na osnovu podataka Jugoslovenskog bibliografskog instituta. Stvarni broj izdanja je veći (u nekim procenama operiše se brojem od 200 naslova), jer sve verske organizacije ne dostavljaju podatke Institutu. No, budući da su tiraži listova za koje nedostaju podaci mali, ukupan tiraž i konfesionalni međuodnosi minimalno odstupaju od navedenih.

period može označiti kao vreme ekspanzije verske štampe u Jugoslaviji.

Treba imati u vidu da u istom periodu dolazi do ubrzanog razvoja i ekspanzija svih vrsti štampe u Jugoslaviji, te da se isti uzlazni trend očitava i u razvoju verske štampe. Od 1955. godine do danas broj verskih listova povećao se 18 puta, broj časopisa i publikacija šest puta, a njihovi godišnji tiraži 15, odnosno osam puta. Međutim počevši od sedamdesetih godina, učešće verskih u ukupnom tiražu svih listova stabilizuje se na 1%, a učešće verskih časopisa na nešto manje od 1% u ukupnom tiražu svih časopisa⁵⁾. Ovaj podatak jasno pokazuje da je verska štampa u Jugoslaviji slabo razvijena i malo rasprostranjena, pogotovo ako se njen tiraž uporedi s (procenjenim) brojem religioznih. Ali, postoje ogromne razlike između štampe pojedinačnih verskih organizacija i zajednica (koje se ispoljavaju i kao regionalne, zbog koncentracije stanovništva različitih veroispovesti po teritorijalnim jedinicama), tako da u Jugoslaviji nije opravdano govoriti o verskoj štampi kao o celini. Iz razmatranja pokazatelja kao što su: broj glasila, visina tiraža, učešće tog tiraža u ukupnom tiražu verske štampe (odnosno u ukupnom tiražu svih vrsti štampe), odnos između tiraža i (procenjenog ili utvrđenog) broja vernika i drugi⁶⁾, nesumnjivo proizlazi da je štampa Katoličke crkve neuporedivo razvijenija i raširenija od štampe Srpske pravoslavne crkve i Islamske verske zajednice⁷⁾.

Katolička crkva izdaje najveći broj listova i časopisa, raznovrsnih kako po sadržini tako i prema usmerenosti na segmente vernika i sveštenstva. Neki listovi namenjeni vernicima dostižu visoke tiraže, a — kao što je rečeno — tiraž katoličke štampe čini 80% tiraža svekolike verske štampe u Jugoslaviji. Mada se veći broj naslova štampa u Hrvatskoj, prevagu u tiražu imaju listovi koji se štampaju u Sloveniji. Bilo koji od pokazatelja razvijenosti i raširenosti verske štampe da se uzme u obzir, jasno proizlazi da je Slovenija ispred Hrvatske, odnosno kudikamo ispred svih ostalih republika i pokrajina⁸⁾. Naravno, stalno treba imati u vidu da

⁵⁾ Izračunato prema podacima iz "Statističkih godišnjaka Saveznog zavoda za statistiku.

⁶⁾ Opširnije o pokazateljima i međuosobnosima videti u: Bačević, 1985.

⁷⁾ S obzirom na (procenjeni) broj vernika na prvom mestu je štampa zajednice Jehovinih svedoka, ali sa učešćem od 4% u ukupnom tiražu verske štampe.

⁸⁾ Primat Slovenije (sudeći prema razvijenosti i rasprostranjenosti verske štampe naše „najkatoličnije“ republike) ispoljava se kroz odnos između broja primeraka verske štampe i broja stanovnika kao trostruka — u poređenju s Hrvatskom, i skoro dvestostruka prednost — u poređenju sa Makedonijom i Kosovom.

ta najveća rasprostranjenost ima brojčanu vrednost od 3,78% primeraka verske štampe po stanovniku godišnje, naspram 75,50 primeraka ostalih vrsti štampe po stanovniku Slovenije. Budući da ne postoje podaci o učešću religioznih i nereligioznih u populaciji, niti podaci o broju vernika pojedinih konfesija⁹⁾, to nije moguće (osim za Sloveniju) izračunati odnos između tiraža štampe tri glavne crkve i broja njihovih vernika (u Sloveniji na jednog stanovnika katoličke veroispovesti „dolazi” 7,88 primeraka štampe Katoličke crkve godišnje). Oslanjajući se na nacionalnost kao najverovatniju osnovu konfesionalne pripadnosti¹⁰⁾, sledilo bi da je štampa Islamske verske zajednice dva puta, a štampa Katoličke crkve dvadeset puta rasprostranjenija od štampe Srpske pravoslavne crkve, to jest da je — imajući u vidu verovatan broj stanovništva pravoslavne veroispovesti — štampa poslednje verske organizacije najmanje razvijena i najmanje rasprostranjena.

Razvijenost i rasprostranjenost verske štampe uslovljena je brojnim činiocima: brojem pripadnika odgovarajućih konfesija, intenzitetom njihove religioznosti, osećanjem pripadnosti crkvi kao organizaciji, sociodemografskom strukturom vernika, istorijom, tradicijom, materijalnim položajem, organizovanošću, kadrovskim i aktivističkim potencijalom crkve, njenim odnosima s vlašću, itd. Međutim, u podacima o razvijenosti verske štampe po republikama i pokrajinama ispoljava se pozitivna korelacija između razvijenosti i rasprostranjenosti svih vrsti štampe u jednom regionu što se objašnjava (i kroz kontrolu odgovarajućih pokazatelja i dokazuje) većom ekonomskom i kulturnom razvijenošću, povoljnijom obrazovnom strukturom stanovništva, višim stepenom urbanizacije i sl.^{11a)}. No činjenica je da su u okviru te pravilnosti razlike u razvijenosti i rasprostranjenosti verske štampe neuporedivo veće od odgovarajućih razlika u pogledu drugih vrsti štampe. Čini se da se u čitanosti verske štampe ispoljava još jedna opšta pravilnost — pozitivna korelacija između obrazovanja i čitanja svih vrsti štampe. Naime, na osnovu rezultata jednog istraživanja (Bačević, 1985) zaključeno je da je religioznost — ona intenzivnija i praćena osećanjem pripadnosti verskoj organizaciji

⁹⁾ „Najsvežiji” podaci za zemlju u celini su iz popisa stanovništva 1953. i iz istraživanja na uzorku iz 1963. godine.

¹⁰⁾ Pretpostavka da su Srbi — ako su religiozni — pravoslavne vere, Hrvati — katoličke itd. Naravno, poznato je da je proces „ateizacije” pripadnika pojedinih nacionalnosti, konfesija i regiona veoma neujednačen.

^{11a)} Pravilnost u pogledu verske štampe registrovana je na nivou republika i pokrajina kao jedinica posmatranja. Smatra se, inače, da je valja demonstrirati i na manjim teritorijalnim jedinicama.

— neophodan, ali ne i dovoljan uslov za čitanje verske štampe. Da li će religiozna osoba čitati ili neće čitati versku štampu zavisi od obrazovnog nivoa. To obeležje diferencira odnos religioznih prema verskoj štampi na isti način na koji i odnos ukupne populacije (i religioznih i nereligioznih) prema drugim vrstama štampe (više obrazovanje — veća i redovnija čitanost). Međutim, sudeći prema nalazima pomenutog istraživanja, medijsko ponašanje čitalaca verske štampe odlikuje se jednom specifičnošću. Naime, najviši postoci čitalaca verske štampe nalazili su se u grupama ispitanika koji uopšte ne čitaju dnevne informativno-političke listove, ali su intenzivni korisnici ostalih vrsti štampe, nasuprot tome, viši obrazovni nivo je u opštoj populaciji u visokoj pozitivnoj korelaciji s redovnim praćenjem dnevnih informativno-političkih listova (podsećamo da nijedan verski list nije dnevni, te da — ako i ostavimo sadržaj po strani — ne može biti zamena za dnevnu štampu). Zato smatramo da pitanje odnosa između obrazovanja i čitanosti verske štampe ostaje otvoreno posebno ako se ima u vidu ograničenost i parcijalnost empirijskog materijala.

Značajan uslovljavajući činilac čitanosti verske štampe je ona sama: njena raznolikost, specijalizovanost, kvalitet, sadržina, funkcija, usmerenost, kadrovska i tehnička opremljenost, način širenja i sl. Te njene karakteristike valjalo bi uporediti u zavisnosti od izdavača (verske organizacije i zajednice), jer ove osobenosti objašnjavaju deo varijacija rasprostranjenosti odnosno deo uzroka ukupno skromne cirkulacije. Međutim, dok su religija i religioznost bile i jesu predmet brojnih teorijskih razmatranja i empirijskih istraživanja, verska štampa nije u Jugoslaviji sistematski praćena i proučavana, što se posebno odnosi na štampu namenjenu pravoslavnim vernicima¹¹).

Analiza sadržaja lista Pravoslavlje

Pravoslavlje je glasilo (novine) Srpske patrijaršije, te se, s jedne strane, može smatrati „zvaničnim“ listom Srpske pravoslavne crkve (dakle, njegov sadržaj se može smatrati reprezentativnim za stavove ove crkve), a s druge, list je namenjen najširoj čitalačkoj publici među vernicima (te njegov sadržaj odslikava i interesovanja i raspoloženja vernika). *Pravoslavlje* izlazi petnaestodnevno, od 1967. godine, kada je tiraž po broju iznosio 12.000 primeraka. Već 1969. godine tiraž je udvostručen, a u periodu od početka do kraja sedamdesetih

¹¹ Komparativna analiza sadržaja *Pravoslavlja* i *Glasa koncila* (u: Plačko, 1985) je prvi i jedini zahvat ove vrste, za koji, nažalost, nismo znali u vreme izvođenja našeg istraživanja.

godina kreće se između 26.000 i 28.000 primeraka, nakon čega dolazi do izvesnog pada tiraža, tako da on u 1984. godini iznosi 22.500 primeraka po broju.

Mada namenjen pripadnicima najbrojnije uslovno uzeto konfesije u zemlji, list zapravo ima sasvim skroman tiraž u odnosu na tiraže odgovarajućih listova namenjenih pripadnicima katoličke konfesije¹²⁾, a manji tiraž i od glasila zajednice Jehovinih svedoka¹³⁾ i od glasila Islamske verske zajednice.¹⁴⁾ Mada po prosečnom tiražu nije najveći list koji izdaje Srpska pravoslavna crkva.¹⁵⁾ *Pravoslavlje* ima neuporedivo najveći godišnji tiraž, koji čini 50% ukupnog godišnjeg tiraža svih izdanja (ukupno 16) ove organizacije (ostali su lokalnog karaktera ili namenjeni segmentima vernika, sveštenstvu i sl.).

U planiranju i izvođenju analize sadržaja *Pravoslavlja* nismo se mogli osloniti na neka prethodna iskustva.¹⁶⁾ Zato smo se opredelili da — prevashodno u eksplorativne svrhe — utvrdimo osnovne sadržinske¹⁷⁾ i funkcionalne karakteristike ovog lista, te da iz odgovarajućih podataka izvedemo i zaključke o ciljevima koje crkva želi da ostvari među vernicima, odnosno o mo-

¹²⁾ Tiraž katoličkog nedeljnika *Družina* (na slovenačkom) je 94.000 primeraka; katoličkog mesečnika *Ognjišče* (na slovenačkom) 97.000; dvonedeljnika *Glas koncila* na hrvatsko-srpskom 110.000 primeraka.

¹³⁾ *Kula stražara* izlazi mesečno na srpskohrvatskom, hrvatskosrpskom, slovenačkom, makedonskom, albanskom i mađarskom u ukupnom tiražu od oko 50.000 primeraka po broju.

¹⁴⁾ Tiraž petnaestodnevno lista *Preporod* je 27.000 primeraka.

¹⁵⁾ Najveći prosečni tiraž ima *Pravoslavni misionar* koji izlazi u 37.500 primeraka.

¹⁶⁾ Videti fusnotu 11.

¹⁷⁾ i ¹⁸⁾ Rezultati analize tematske strukture sadržaja „Pravoslavlja“ izneti su u: Bačević, 1985. Ipak, kao najelementarniju informaciju navodimo: da oko dve trećine prostora lista čine napisi čisto ili pretežno crkvene ili religiozne tematike, a oko jedne trećine napisi čisto ili pretežno svetovne tematike; najobimnija tematska kategorija jeste ona koja obuhvata napise koji obrađuju unutrašnje probleme Srpske pravoslavne crkve; kada „Pravoslavlje“ obrađuje svetovnu sferu, orijentiše se prevashodno na dva politička problema — ugroženost pravoslavnog življa na Kosovu i netolerantnost (obično lokalnih) društvenopolitičkih zajednica i organa i njihovih predstavnika prema crkvi i vernicima; ekonomska i socijalna tematika ostaje potpuno van okvira lista; kroz veoma malobrojne napise posvećene širokoj sferi društvenih problema i odnosa projektuju se stavovi crkve tek prema nekim od njih, kao što su moral, porodica, vaspitanje dece i omladine; područje istorije je najčešće prikazivano kroz istoriju SPC; u svim napisima iz te oblasti, izuzimajući biblijska i klasična vremena, istorija SPC je obavezno prikazivana povezano s istorijom srpskog naroda. Čiju je sudbinu uglavnom i delila; sadržaj lista u celini prožet je Crkvom i religioznošću što je u funkciji širenja (pravoslavne) vere.

gućim efektima koje stvarno postiže među ver-
nicima — čitaocima.

U skladu s eksplorativnom prirodom istraživa-
nja i deskriptivnim nivoom analize podataka,
istraživačke hipoteze nisu formulisane, mada
vremenski preseki (1968, 1971, 1976. i 1981—1984.
godina), u koje je lociran uzorak za analizu sa-
držaja, predstavljaju periode u kojima očeku-
jemo promene sadržine i funkcije lista u zavis-
nosti od zbivanja u društvu. Osim toga, katego-
rijalni aparat za prikupljanje podataka (sistem
kategorija za analizu sadržaja) formulisani je
sa ciljem da se provere neke pretpostavke o
trajnim sadržinskim i funkcionalnim karakte-
ristikama lista.¹⁸⁾ Analizom sadržaja obuhva-
ćeno je ukupno 52 broja *Pravoslavlja* — po 12
brojeva iz 1983. i 1984. godine, po osam iz 1981.
i 1982. godine, i po četiri broja iz 1968, 1971. i
1976. godine. Brojevi za analizu delom su iza-
brani slučajno, a delom namerno (na primer,
brojevi iz 1981. godine obuhvataju period na-
kon događaja na Kosovu). Sve jedinice analize
(teme) svrstavaju se dva puta u sistem kate-
gorija (po učestalosti pojavljivanja i prostoru
koji zahvataju).

Podaci o funkcionalnim karakteristikama *Pra-
voslavlja* prikupljeni su razvrstavanjem jedini-
ca analize (celih članaka ili delova članaka) u
sedam kategorija, od kojih su neke bile raz-
vlfjene na dva nivoa opštosti, to jest sadržale su
potkategorije. Svaka jedinica analize registro-
vana je s obzirom na dve dominantne funkcije,
jer pretpostavka da jedan napis ima samo jed-
nu (i za sve čitaoce istu) funkciju, nije opravda-
na (mada nije opravdana ni pretpostavka da
ih ima samo dve). Problem funkcije napisa sa
stanovišta primaoca, međutim, ostaje otvoren;
to je, uostalom, nerazrešen problem u analizi
sadržaja (nama se čini i nerazrešiv), i sa sta-
novišta interpretacije jedna od najbitnijih manj-
kavosti ove istraživačke tehnike.

U prvu kategoriju nazvanu *organizacijska* svrs-
tavani su svi napisi koji su sadržali obavešte-
nja o aktivnostima crkve, spoljnim i unutraš-
njim odnosima, događajima i problemima, te
napisi koji su sadržali zvanične stavove SPC.
Funkcija ovih napisa je (po našim pretpostav-
kama) razvijanje pozitivnih stavova prema SPC
kao organizaciji, razvijanje pozitivnih predsta-
va o SPC, obezbeđivanje statusa (značajnog)
društvenog subjekta i jačanja autoriteta SPC.

Druga funkcionalna kategorija bila je *podsti-
canje i razvijanje religioznosti*. U nju su svrs-
tavani napisi koji su neposredno i eksplicitno
sadržali zalaganje za religiju, ukazivanja na
prednosti vere i pripadnosti verskoj organiza-
ciji, te na prednosti dogme u odnosu na nauku,
odnosno religioznog u odnosu na ateistički pog-

led na svet. S obzirom na ukupnu funkcionalnu orijentaciju *Pravoslavlja* može se reći da je svaki napis, zapravo, sadržao ovu funkcionalnu karakteristiku, te da se ona može smatrati (uz dve registrovane) konstantnom odrednicom svih jedinica analize.

Treća funkcionalna karakteristika bila je *obrazovna*. Naime, s obzirom na odvojenost škole i crkve, na ignorantski ili dogmatski odnos obrazovnih ustanova prema istoriji religije i religiji, na praktičnu onemogućenost crkve da sistematski obrazovno deluje na masovnijoj osnovi, te na pretpostavljeni nizak kulturni i obrazovni nivo vernika, pretpostavili smo da SPC može da koristi *Pravoslavlje* i u ove svrhe. U ovu funkcionalnu kategoriju svrstavani su napisi iz istorije religije i crkve i napisi koji su se bavili crkvenim učenjima.

Četvrtu funkciju nazvali smo *integrativnom*. Njeno formulisanje zasnovali smo na pretpostavci da SPC preko *Pravoslavlja* nastoji da kod čitalaca razvije osećanje pripadnosti crkvi kao organizaciji, odnosno da kod njih razvije svest o njihovoj međusobnoj povezanosti i zajedničkim interesima, o povezanosti i zajedničkim interesima sa SPC, kao i osećanja i svest o nepripadanju i različitosti interesa u odnosu na druge. Ova funkcionalna kategorija bila je razvijena u četiri potkategorije na osnovu subjekata (osnove) integracije. Jedna od osnova integracije bila je nacionalna (subjekt integracije — Srbi), druga konfesionalna (subjekt — pravoslavni vernici), treća nacionalno-konfesionalna (subjekt — Srbi — pravoslavni vernici), dok je četvrta bila rezidualna (subjekt — narod, vernici svih konfesija, svi ljudi dobre volje i sl.). U ovu funkcionalnu kategoriju svrstavani su napisi u kojima su aktivnosti i stavovi SPC prikazivani u funkciji interesa pobrojanih subjekata (i obratno), odnosno napisi koji su ukazivali na istorijsku ili aktuelnu povezanost, jedinstvo, zajedničke karakteristike i sličnost ili istovetnost interesa.

Peta funkcionalna kategorija bila je *usmeravanje i oblikovanje idejama*. U nju su svrstavani napisi koji su sadržali savete i uputstva za ponašanje vernika, i napisi kojima se nastojalo da se određena mišljenja, stavovi i vrednosti usvoje od strane čitalaca. U njenom okviru razvijene su dve potkategorije — jedna čiji je predmet oblikovanja i usmeravanja vera (čisto ili pretežno verska pitanja), i druga koja je zalazila u sferu morala, društvenih odnosa i svakodnevnog života.

Šesta kategorija napisa bila je *usmeravanje i oblikovanje primerom i delom*. Funkcija napisa iz ove kategorije ista je kao i funkcija napisa koji su svrstavani u prethodnu kategoriju.

Razlika je u tome što se u napisima iz prve usmeravanje i oblikovanje nastojalo postići uopštenim uputstvima i sugestijama crkve kao organizacije i autoriteta; u napisima iz druge kategorije isti efekat se želi postići prikazivanjem uzora (svetaca, istorijskih ličnosti, umetnika, pojedinaca — vernika) — njihovih mišljenja, stavova i ponašanja. U napisima ove vrste često je korišćena poznata propagandna tehnika „pozivanja na autoritet”: neosporni autoritet religiozne ličnosti iz oblasti nauke, istorije, umetnosti prenosi se na područje religije, te njena religioznost poprima funkciju dokaza opšte vrednosti religije i prednosti religioznosti.

Sedmu funkcionalnu kategoriju nazvali smo *mobilizatorskom*. Polazimo od pretpostavke da SPC nastoji da koristi *Pravoslavlje* kao sredstvo podsticanja čitalaca da potpomažu i sudeležuju u nekim crkvenim aktivnostima. U ovu kategoriju svrstavani su napisi koji pozivaju na pružanje pomoći hramovima, manastirima i sl., pozivi na crkvene proslave, osvećenja, priredbe, predavanja, učlanjenja u crkvena društva, horove i sl.

Tabela 1: *Funkcionalna struktura sadržaja*

Kategorije funkcije	1968.	1971.	1976.	1981—1984.
Organizacijska	59	44	45	58
Podsticanje i razvijanje religioznosti	3	4	8	6
Obrazovna	2	1	3	2
Integrativna	1	5	1	7
Usmeravanje i oblikovanje idejama	11	4	10	6
Usmeravanje i oblikovanje primerom i delom	17	38	29	18
Mobilizatorska	8	4	4	3
Ukupno organizacijska	68	53	50	68
Ukupno usmeravanje i oblikovanje	32	47	50	32

Prema nalazima istraživanja (videti Tabelu 1) proizlazi da u *Pravoslavlju* organizacijska funkcija potpuno preovlađuje i da se ova karakteristika ispoljava u sva četiri posmatrana perioda, mada uz znatne oscilacije. Sekundarna funkcionalna karakteristika je usmeravanje i oblikovanje mišljenja i ponašanja čitalaca (posmatrana ukupno), s tim što u sva četiri perioda usmeravanje i oblikovanje primerom i delom ima prednost nad usmeravanjem i oblikovanjem idejama. U okviru usmeravanja i oblikovanjem idejama na početku posmatranog pe-

rioda (1968. godina) čisto verska pitanja imaju znatnu prednost, dok je u narednim periodima odnos obratan. Ukupna oblikovateljska i usmeravajuća funkcija znatno je izraženija u 1971. i 1976. godini nego u 1968. i u periodu od 1981. do 1984. godine.

Mobilizatorska funkcija kao da slabi s protokom vremena: prostor koji zauzimaju napisi ove vrste se smanjuje (mada broj jedinica analize te funkcionalne karakteristike ostaje u sva četiri perioda približan). *Integrativna funkcija* je malo prisutna, a napisi odgovarajuće vrste se nešto češće pojavljuju i zauzimaju veći prostor u 1971. godini i u najskorijem periodu. U sva četiri posmatrana perioda najčešće pominjana osnova integracije je nacionalno-konfesionalna (Srbi — pravoslavni vernici). Funkcija *podsticanja i razvijanja religioznosti* je izraženija u 1976. godini i 1981—1984. godini nego u ranijim periodima, dok *obrazovna funkcija* (ukupno gledano najslabije razvijena) oscilira.

Najjače varijacije po vremenskim presecima ispoljavaju se u dve najobimnije i najbrojnije kategorije organizacijskoj i usmeravajućoj i oblikovateljskoj. Mada je u sva četiri posmatrana perioda prva značajnija od druge, u prvom i u poslednjem analiziranom intervalu ta prednost je znatna, a u dva srednja razlika je tek nešto veća u korist prve. Ne možemo da ponudimo neko zasnovano objašnjenje za ovu pojavu, no pretpostavljamo da je međuodnos uslovljen činocima kao što su: odnos crkve i društvenopolitičkih zajednica, unutrašnji odnosi i zbivanja u crkvi, šira društvena i politička situacija i promene u ukupnoj uređivačkoj orijentaciji *Pravoslavlja*.

Medusobna sličnost funkcionalnih karakteristika prvog i poslednjeg, odnosno dva srednja posmatrana perioda jasno se ispoljava i kada se sedam kategorija svede na dve — na organizacijsku i usmeravajuću i oblikovateljsku (u širem smislu tih reči). U sažetu organizacijsku funkciju uključena je organizacijska (u užem smislu), integracijska i mobilizacijska; u usmeravajuću i oblikovateljsku obe razudeniye funkcije ove vrste: obrazovna i funkcija podsticanja i razvijanje religioznosti. Međuodnosi napisa sa organizacijskom i napisa sa usmeravajućom i oblikovateljskom funkcijom su 68% prema 33% u 1968. godini, 53% prema 47% u 1971, 50% prema 50% u 1976. godini, i 68% prema 32% u periodu od 1981. do 1984. godine. Iz ovih podataka može se izvesti pretpostavka da je *Pravoslavlje* u prvom i poslednjem posmatranom periodu više list organizacije nego list vernika, više list „carstva nebeskog”, nego „carstva zemaljskog”, dok je u dva srednja perioda izlaženja list bio približno isto usmeren i

na crkvu i na vernike. Možda u ovoj pretpostavci leži deo objašnjenja za opadanje tiraža *Pravoslavlja* u poslednjim godinama.

Što se tiče funkcionalnih karakteristika *Pravoslavlja* pomenućemo još da je za pojedinačne među njima tipično da se povezuju sa pojedinačnim kategorijama tematske strukture. *Organizacijska funkcija* ostvaruje se kroz tematiku napisa iz kategorija Spoljni odnosi SPC, Unutrašnji problemi SPC i Obaveštenja; *Integrativna* je dominantna u napisima iz tematske kategorije Istorija; funkcije *Podsticanje i razvijanje religioznosti* i *Obrazovna* ispoljavaju se kroz kategorije Crkvena učenja (dogmatika) i Nauka, a prva i kroz kategoriju Društveni problemi i odnosi; Usmeravajuća i oblikovateljska funkcija dominantna je u napisima iz tematskih kategorija „Društveni problemi i odnosi i Crkvena učenja (dogmatika). *Mobilizatorska* funkcija ispoljava se u napisima svrstanim u tematsku kategoriju Obaveštenja.

Sve u svemu, može se reći da je *Pravoslavlje* funkcionalno prilagođeno vernicima sa jače razvijenom religioznošću, Srbima pravoslavne veroispovesti, starijim i starim vernicima, čitaocima srednjeg obrazovnog i kulturnog nivoa, vernicima s jakim osećanjem pripadnosti crkvenoj organizaciji, i vernicima za koje je crkva autoritet ne samo za sferu religije, već i za sferu međuljudskih odnosa, porodičnog života, morala i sl. Pogledamo li funkcionalne karakteristike *Pravoslavlja* sa stanovišta ciljeva koje SPC (kao izdavač) nastoji da postigne kroz ovaj oblik komuniciranja sa vernicima, može se zaključiti da su održavanje i jačanje veze crkve s vernicima i jačanje autoriteta crkve *primarni* u aktuelnom periodu. Koliko su funkcionalne (kao i tematske) karakteristike lista (ne)prilagođene populaciji kojoj je on namenjen da se naslutiti i iz podataka o tiražu i iz podataka o čitanosti *Pravoslavlja*. Tiraž — postavljen u odnos sa potencijalnom čitačkom publikom (pravoslavni vernici) — pokazuje da nalaženje čitalaca *Pravoslavlja* veoma mnogo nalikuje nalaženju igle u plastu sena. U istraživanju čitanosti verske štampa u Beogradu (Bačević, 1985) utvrđeno je da ona ima ukupno 6% čitalaca, od čega 1% redovnih i 5% povremenih. I među ispitanicima koji su religiozni, postotak redovnih čitalaca je 4%, dok među onima koji i veruju i ne veruju, i među onima koji ne veruju verska štampa ima tek po kojeg — isključivo povremenog — čitaoca.

Literatura

1. Bačević, Lj. (1985), Verska štampa. Institut društvenih nauka, Beograd.

2. Dovring, K. (1954—1955), Quantitative Semantics in 18th Century Sweden, *Public Opinion Quarterly*, № 4.
3. Krippendorff, K. (1980), *Content Analysis — An Introduction to Its Methodology*. SAGE, London.
4. Plačko, Lj. (1985), *Delovanje crkve i prihvaćanje religijsko-crkvene doktrine*. Institut za društvena istraživanja Sveučilišta u Zagrebu, Zagreb.
5. Radojković, M. (1982), Sacral Subjects of Social Communication: The Church in Contemporary Media Systems, *Gazette*, № 30.

